

Dynamika pozitivní a negativní stranické identifikace v České republice*

KLÁRA VLACHOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Dynamics of Positive and Negative Party Identification in the Czech Republic

Abstract: This study is devoted to the phenomenon of party identification, and the development of party identification in the Czech Republic from 1996 to 2000 and its relationship to voting behaviour. It describes positive party identification, which is understood as a positive relationship toward the party voted for, and negative party identification, which is understood as a negative relationship toward all parties but the one voted for. Data used in the analyses were drawn from the 1996 and 1998 Exit Poll studies, and the ISSP 1996, 1999 and 2000, which were carried out in the Czech Republic.

Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 4: 487–508

Co je stranická identifikace

Pod pojmem „stranická identifikace“ je v politické vědě míněna identifikace jedince se sekundární skupinou – politickou stranou. Jde původně o sociálně-psychologický konstrukt, pod nímž je míněn dlouhodobý vztah voliče ke straně, který je podobného rázu, jako je například náboženská identifikace nebo národnostní identifikace. Ostatně, Moscovici [1984] popsal volbu strany jako „poslední náboženský akt v sekulárním věku“.

Ze sociální psychologie také vychází jeden z modelů volebního chování, který staví na existenci stranické identifikace – model stranické identifikace známý také jako „Michiganský model“. Poprvé se uplatnil při výzkumu prezidentských voleb v USA v letech 1952–1956 [Campbell et al. 1960]. Původní Michiganský model pracoval se stranickou identifikací jako s hluboce usazenou emocionální vazbou, která se vyvíjí od dětství, předává se v rodině, s časem (resp. s věkem) se upevňuje a ovlivňuje způsob, jakým volič vnímá politiku, politiky, vztahy mezi stranami navzájem, mezi stranami a sociálními skupinami, strategii stran, politická témata či výkony

* Tato stať vznikla v rámci projektu „Values Systems of the Citizens and Socio-Economic Conditions-Challenges from Democratisation for the EU-Enlargement“ (HPSE-CT_2001-00062).

** Veškerou korepondenci zasílejte na adresu: Mgr. Klára Plecítá-Vlachová, PhD., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: vlachova@soc.cas.cz

vlády.¹ Pokud dochází ke změnám stranické identifikace, zpravidla jde o důsledek změn osobního rázu, jako jsou změny příslušnosti k sociální skupině či geografická a sociální mobilita.

Model stranické identifikace chápe stranickou identifikaci jako hlavní prediktor volebního chování – jeho stability a změny [Borre a Katz 1973], ale nikoliv jako prediktor perfektní [Harrop a Miller 1987]. Identifikovaní voliči sice častěji volí stranu, s níž se identifikují, a obecně hrají v politice mnohem aktivnější roli (mají větší zájem o politiku, častěji se účastní politických diskusí, čerpají politické informace z médií atd.) než ti, kteří identifikováni nejsou. Vyloučena však není ani krátkodobá volba proti stranické identifikaci pod některým z krátkodobých vlivů², která se v dalších volbách opět vrací do souladu se stranickou identifikací – *homíng tendency* [Harrop a Miller 1987: 134; Heath a McDonald 1988].

Michiganský model vycházel z reality USA, kde existuje specifický volební i stranický systém. Velmi dlouho zde existují dvě hlavní volební strany bez pevného členství a stranická identifikace byla v případě těchto stran považována za ekvivalent členství ve straně.³ Postupně se však ukázalo, že je aplikovatelný i v zemích s jinými volebními a stranickými systémy a v případě stran s pevným členstvím, jaké nalezneme např. v Dánsku, Norsku, Německu, Francii, Kanadě, Austrálii [např. Campbell a Valen 1961, Richardson 1991].⁴ Výzkum začal rozlišovat mezi faktickým stranictvím – členstvím ve straně a psychologickým stranictvím – stranickou identifikací. Ukázalo se, že stranická identifikace existuje v různých volebních systémech a v různých systémech stran, a že v kontinentálních stranických systémech je stranická identifikace možná mnohem důležitější, než předpokládal původní Michiganský model [Richardson 1991]. Analýzy z kontinentálních zemí však zpochybnily prvek rodinného přenosu stranické identifikace [Converse a Dupeux 1962; Cameron 1972/73]. Výzkum v USA byl zaměřen spíše na emocionální složku stranické identifikace, evropský výzkum odhalil jeho poznávací komponentu⁵ – stranická identifikace se ukázala být od-

¹ Vzhledem k vlivu rodiny na stranickou identifikaci byl také nazýván „socializačním modelem“.

² Na volební chování mohou působit krátkodobé vlivy jako vývoj ekonomiky, výkon vlády, masová média (zejména televize), politici (lídři a kandidáti), kampaň, přesvědčování (canvassing), výzkumy veřejného mínění aj.

³ V USA je mnoho volených úřadů, voliči v mnoha státech se mohou registrovat pro primární volby jako demokraté nebo republikáni a prezidentský systém umožňuje voličům posuzovat kandidáty do jisté míry nezávisle na politických stranách [Harrop a Miller 1987]. Americký volič volí Republikánskou nebo Demokratickou stranu a přijímá její politiku, protože je republikán nebo demokrat.

⁴ V Evropě v minulosti převládal sociologický model volebního chování – volební chování bylo více determinováno třídou a náboženstvím.

⁵ Výzkum stranické identifikace a poznatky o utváření a rozvolňování vazeb mezi voliči a stranami zejména v čase posilování „tematické volby“ (*issue voting*) přispěly k tomu, že identifikace přestala být vnímána výhradně jako citová záležitost a začala být vnímána jako integrovaný soubor citových (*affective*) a poznávacích (*cognitive*) komponent. Současná stranická

vozena i od individuálního zpracovávání politických informací, nejen od příslušnosti k sekundární sociální skupině [Richardson 1991; Bowler, Lanoue a Savoie 1994].

V počátcích výzkumu stranické identifikace v USA byly v centru zájmu pozitivní vztahy k politickým stranám. Byly považovány za faktor uniformního volebního chování [Campbell et al 1960]. Pozdější výzkum stranické identifikace v kontinentální politické kultuře obrátil pozornost také na negativní vztahy k politickým stranám a dospěl k poznatku, že stranická identifikace je konstrukt mnohem širší a formuje nejen prostou volbu pro určitou stranu, ale také taktickou, resp. strategickou volbu proti určité straně či stranám⁶ [Bowler a Lanoue 1991; Lanoue a Bowler 1992].

Model stranické identifikace navázal na Duvergera [1954] a jeho volební zákony⁷ a čerpal i z teorie štěpení Lipseta a Rokkana [1967]. Stranická identifikace neexistuje sama o sobě, ale působí na ni i volební a stranický systém.⁸ Je výsledkem sady politických podnětů a alternativ podobně jako všechny politické postoje [Bowler, Lanoue a Savoie 1994]. Voliči reagují určitým způsobem na alternativy, které se jim ve volbách nabízejí [Crewe 1976; Goot 1972; Maggioto a Piereson 1977]. Přítomnost relativně extrémní konkurenční strany ve stranickém systému může způsobovat, že si voliči utvářejí silnější pozitivní vztah ke straně, kterou volí, a naopak silnější negativní vztah ke straně, kterou vnímají jako ideologicky vzdálenou. „Silná vazba ke straně naznačuje velkou důvěru ve stranu a významnou absenci důvěry k opozici“ [Bowler, Lanoue a Savoie 1994: 994]. Negativní identifikace je spolu s pozitivní identifikací běžnou komponentou psychologického stranictví ve stranických systémech evropských zemí.

Stranická identifikace bývá silnější tam, kde politické strany odrážejí tradiční hluboké sociální protiklady a vzájemně konkurenční hodnotové systémy a ideologie. Bývá nejvyvinutější mezi voliči tradičních „cleavage“ stran – stran, které vyrůstají na politicky významných sociálních rozporech. Naopak voliči, kteří podporují „non-cleavage“ strany – strany operující mimo štěpení – mají slabší tendenci vytvářet si pevnou vazbu k nějakým stranám. I když se objevují zmínky o tom, že v demokraciích slábne vliv tradičních sociálních štěpení a dochází k rozvolňování vazeb mezi voliči a stranami (*dealignment*), je stále patrné, že je v nich přítomný styl mezi-stranického nepřátelství a ideologické soutěže založený na štěpeních a funguje zde i volební psychologie.

identifikace není jednodimenzionální, představuje soubor sestávající z: 1. *pozitivních afektivních vazeb* k favorizovaným stranám, 2. *negativních afektivních vazeb* k nefavorizovaným stranám, 3. *hodnotících představ o stranách* a 3. *politických hodnot a tematických postojů* [Richardson 1991].

⁶ Volba nikoliv preferované strany, ale „třetí“ strany s cílem vyloučit vítězství konkurenční strany.

⁷ Zákony o vztahu mezi volebním systémem a systémem stran.

⁸ Jiný typ stranické identifikace byl nalezen u křesťanských stran, jiný u sekulárních dělnických a buržoazních stran.

Ačkoliv je stranická identifikace chápána jako dlouhodobá vazba ke straně, nemusí trvat po celý život. Nové události, hodnotové změny nebo nová politická témata mohou znamenat oslabení stranické identifikace.⁹ Oslabení stranické identifikace může vést k těkavosti voličů a ke změnám stranického systému – posílení nových stran a oslabení starých.¹⁰ V zavedených demokraciích je pozitivní stranická identifikace používána k vysvětlení dlouhodobé existence stran a je považována za podmínku i výsledek stabilního politického prostředí [Fiorina 1981]. Oslabení pozitivní stranické identifikace může být i indikátorem krize demokracie. „Otevřené a umírněné stranictví“ je důležité pro stabilní demokracii, zatímco „příliš nepřátelské stranictví může ohrozit ochotu akceptovat opozici a může vést k odmítnutí či obejití volebních výsledků“ [Almond a Verba 1963: 123].

Stranická identifikace v postkomunistických zemích

V zavedených demokraciích nás existence stranické identifikace nepřekvapí. Zde jsou strany jako instituce natolik staré a určité, že je jednoduché vytvořit si k nim pozitivní či negativní vztah. V nových či obnovených demokraciích tomu tak není. Například v postkomunistických společnostech většina lidí za svůj život poznala jen jedinou stranu – komunistickou. Komunistické strany vládly v zemích, kde uchopily moc, hegemonicky (v Československu byla dokonce v letech 1960–1989 zakotvena v ústavě vedoucí úloha komunistické strany), udržovaly si vysoké formální členství, které však nebylo ideologicky, ale instrumentálně založené (lidé se stávali členy komunistických stran pro kariéru). Komunistické strany byly pro většinu lidí objektem negativní stranické identifikace, lidé k nim měli dualistický přístup – navenek byli konformní, ale uvnitř je odmítali. Komunistické strany se také v těchto společnostech prolínaly s institucemi (vládou, parlamentem, státní správou atd.), o které strany v demokraciích bojují. Tím, ale samozřejmě nejen tím, byla idea institucí zdiskreditována. Mezi instituce však v demokraciích patří i politické strany, a ty se proto potýkají s nejvyšší nedůvěrou nejen díky svému současnému výkonu, ale také kvůli diskreditaci v nedemokratické minulosti [Rose a Mishler 1998; Vlachová 2001].

Může v takovém prostředí existovat stranická identifikace – tolik žádoucí vaz-

⁹ Významnou příčinou oslabení stranické identifikace je masivní posílení role „nezávislého“ televizního zpravodajství, které nahradilo stranické médium – noviny – a přispělo k oslabení významu stran jako zprostředkovatelů politické komunikace [Harrop a Miller 1987: 140]. Jinou významnou příčinou jsou zřejmě i politické krize – bylo zaznamenáno oslabování stranictví v obdobích antiparlamentarismu a propagace osobností nad stranami i posilování stranictví v čase politické polarizace [Cameron 1972/73].

¹⁰ Za produkt oslabení stranické identifikace bývají považovány ve Francii gaullistická RPF v letech 1947–1951, poujadistická UFF v roce 1956 a gaullistická UNR v roce 1958 [Cameron 1972/73]. Také česká US, ačkoliv je považována za stranu, která vznikla jako „revolta“ elit v ODS, existuje díky změnám ve stranické identifikaci voličů ODS po finančních skandálech odhalených koncem roku 1997.

ba a nutná podmínka pro stabilní politické prostředí a demokracii? Zřejmě ano. Abychom však porozuměli stranické identifikaci v zemích střední a východní Evropy, musíme podle Rose a Mishlera [1998] věnovat pozornost jak stranické identifikaci pozitivní, tak zejména stranické identifikaci negativní, která je v postkomunistických společnostech mnohem obvyklejší.

Jedním z prvků demokracie je svobodná soutěž politických stran. V rámci této soutěže může být identifikace s jednou stranou doprovázena odmítnutím jiné strany. Pokud vyjdeme z teorie štěpících linií Lipseta a Rokkana [1967], pak vnímáme strany umístěné na určitých místech prostoru, který je těmito štěpeními tvořen. Některé se v tomto prostoru nacházejí vedle sebe, jiné se nacházejí na protilehlých pólech. Podle toho, jak jsou strany v „prostoru“ vzájemně blízké či vzdálené, si k nim pak lidé vytvářejí pozitivní a negativní vazby (religiózní vs. antiklerikální strana, dělnická vs. buržoazní strana atd.).

V systému hegemonické nebo jediné strany však existuje v politickém prostoru pouze jedna linie štěpení – „STRANA vs. všechno ostatní“. Se STRANOU je snadné identifikovat se negativně, je však těžké či nemožné vytvořit si k jiné straně pozitivní identifikaci, neboť má-li strana hegemonické postavení, pak ostatním stranám je znemožněno soutěžit s ní, a jde-li o systém jediné strany, pak je ostatním stranám dokonce znemožněna existence. S ohledem na tento poznatek je možné lépe pochopit i postkomunismus, pokud jej budeme vnímat jako odmítnutí komunistické vlády než jako cokoliv jiného [Holmes 1997]. I v rodících se postkomunistických demokraciích však byla a je kultivována nedůvěra k politickým stranám. Rose a Mishler [1998] připomínají slogan Havlova Občanského fóra: „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“ a převahu negativní stranické identifikace nad identifikací pozitivní ukazují na výsledcích výzkumů *New Democracies Barometer*.

Objektem negativní stranické identifikace jsou ve střední a východní Evropě podle Rose a Mishlera [1998] nejčastěji strany *komunistické* – oponenti starého režimu nepotřebují pozitivní identifikaci, stačí jim negativní identifikace ke komunistické straně, kterou si vybudovali během své socializace, *náboženské/křesťanské* – štěpící linie klerikalismus-antiklerikalismus je v přítomna v mnoha evropských zemích a je zde silný odpor sekulárních skupin k náboženským a naopak, *reformní* – v postkomunistickém kontextu je podpora pro tržní reformy radikálním postojem a stimuluje negativní reakce těch, kteří se nesrovnali s ekonomickou transformací či některými výsledky reforem, *výlučné* – etnické, agrární a jiné, které reprezentují zvláštní minority a strany *pravicové* – před druhou světovou válkou byly v mnoha z těchto zemí pravicové strany nedemokratické.

Ve své práci o negativní a pozitivní stranické identifikaci v postkomunistických zemích testují Rose a Mishler [1998] dvě hypotézy:

Indoktrinační hypotéza: *Působení komunistické strany vedlo k velmi vysoké míře stranické identifikace.*

Havlova hypotéza: *Socializace v komunistickém režimu odcizila lidi od stranické politiky, vedla ke snížení pozitivní stranické identifikace a podpořila negativní stranickou identifikaci.*

Analýzy dat z výzkumů New Democracies Barometer podporují spíše Havlovu hypotézu. V multipartistických systémech postkomunistických zemí se nabízí celá škála stran, se kterými se lidé mohou identifikovat. V Rumunsku, Polsku, Maďarsku a Slovinsku se okolo 30 % lidí pozitivně identifikuje s nějakou stranou, zatímco 77 % dokáže jmenovat stranu, kterou by nikdy nevolili.

Je-li v zavedených demokraciích stranická identifikace ve vztahu k dlouhodobé existenci stran, v nových demokraciích je přítomnost či absence stranické identifikace také ve vztahu k dlouhodobé existenci stran a podpoře režimu. Slabost pozitivní stranické identifikace a úpadek komunistických stran, které jsou objektem negativní stranické identifikace, by podle Rose a Mishlera [1998] mohl vést k negativnímu de-alignmentu – poklesu počtu lidí s negativní identifikací. Pokud však zároveň nebude existovat pozitivní stranická identifikace, zvýší se „těkavost“ (*volatility*) voličů. Pokud na tento stav politické elity zareagují zakládáním, dělením a spojováním stran jen z toho důvodu, aby se znovu a znovu dostávaly k moci, výsledkem může být i vznik „plovoucího“ (*floating*) stranického systému. Existuje obava, že tento de-alignment by mohl vést buď k plebiscitní demokracii, v níž by zvolený lídr vládl bez odpovědnosti ke stranám i voličům, anebo k přímo diktatuře [Klingemann a Wattenberg 1992; O'Donnell 1994]. Tento vývoj hrozí zejména v zemích, které mají přímo voleného prezidenta. Již Converse a Dupeux [1962] konstatovali, že systémy, v nichž voliči nemají dlouhodobé vztahy ke stranám, jsou náchylnější k vládě demagogických lídrů.

Dynamika pozitivní stranické identifikace v ČR

Co se týče stranického systému České republiky mezi lety 1992 až 2000, nelze jej označit jako „plovoucí“. Jeho stabilizace probíhala téměř příkladně. Od roku 1992 v něm hlouběji zapustily své kořeny čtyři strany – KSČM, ČSSD, KDU-ČSL a ODS. Formování systému stran neprobíhalo v sociálním vakuu, ale bylo úzce svázáno se skutečným volebním chováním, které se postupně stabilizovalo.

Analýzy volebního chování provedené na datech z exitpollových výzkumů (výzkumů prováděných v den voleb, kdy je výběr voličů opouštějících volební místnost požádán, aby anonymně zopakoval svou volbu) z roku 1996 provedené IFES a SC&C a z roku 1998 provedené IFES, SC&C a STEM pro Českou televizi ukázaly, že většina voličů volila v následujících volbách stejnou stranu jako v těch předchozích (tabulky 1 a 2). Procento voličů, kteří volili stejnou stranu v roce 1992 a dali jí znovu hlas v roce 1996, měla největší ČSSD následovaná KDU-ČSL, KSČM, ODS, SPR-RSČ. Nejméně věrné voliče měla ODA. Procento voličů, kteří volili stejnou stranu v roce 1996 a hlasovali pro ni znovu v roce 1998, bylo nejvyšší u KSČM, ČSSD, KDU-ČSL a nejnižší u ODS. Podíváme-li se však na koeficienty stability (tabulka 3), které umožní vzájemně poměřit počet voličů, kteří v obou rocích volili stejnou stranu, s počtem voličů, kteří danou stranu volili pouze v prvním nebo pouze ve druhém roce, pak je zřejmé, že nejstabilnější voliče měly mezi lety 1992 a 1996 a 1996 a 1998 KSČM,

Tabulka 1. Změny volebních preferencí v období 1992–1996

1992	1996						
	KSČM	ČSSD	KDU- ČSL	ODA	ODS	SPR- RSČ	Jiná
LB	67,1	14,2	0,4	0,5	1,3	3,9	12,6
ČSSD	2,7	75,3	1,6	2,5	8,2	1,5	8,2
KDU-ČSL	1,4	10,4	72,8	1,1	4,7	3,6	6,1
ODA	3,2	16,0	5,9	33,5	31,2	3,2	9,1
ODS-KDS	0,9	15,4	5,2	5,6	63,3	2,5	7,1
SPR-RSČ	5,5	22,0	1,7	2,0	2,8	61,6	4,4
Jiná	11,3	29,0	5,2	4,5	23,3	6,6	20,2

Poznámka: Řádková procenta. Součet v řádku je 100 %, n = 12 222. Zváženo na volební výsledky v roce 1996. Z analýz byli vyloučeni dotazovaní, kteří nevolili nebo neodpověděli na otázku, kterou stranu volili. Voliči stran, které nepřekročily 5% práh do Poslanecké sněmovny, byli sloučeni do kategorie Jiná.

Pramen: *Exit poll 1996*.

Tabulka 2. Změny volebních preferencí v období 1996–1998

1996	1998					
	KSČM	ČSSD	KDU- ČSL	ODS	US	Jiná
KSČM	81,7	11,9	1,0	0,8	0,7	3,9
ČSSD	4,9	80,8	2,6	3,6	1,8	6,1
KDU-ČSL	0,3	13,7	68,8	6,3	4,3	6,7
ODA	0,9	18,2	8,6	32,5	32,3	7,5
ODS	1,5	15,6	4,7	59,6	12,6	6,1
SPR-RSČ	6,0	29,0	2,2	4,0	2,4	56,4
Jiná	7,7	28,9	6,4	12,3	9,8	34,8

Poznámka: Řádková procenta. Součet v řádku je 100 %, n = 11 654. Zváženo na volební výsledky v roce 1998. Z analýz byli vyloučeni dotazovaní, kteří nevolili nebo neodpověděli na otázku, kterou stranu volili. Voliči stran, které nepřekročily 5% práh do Poslanecké sněmovny, byli sloučeni do kategorie Jiná.

Pramen: *Exit poll 1998*.

Tabulka 3. Stabilita volebních preferencí parlamentních stran

	KSČM	ČSSD	KDU- ČSL	ODA	ODS	SPR- RSC	US
Volby 1992 – volby 1996 (v %)	61,4	40,5	60,4	35,9	63,5	52,0	–
Volby 1996 – volby 1998 (v %)	78,9	66,9	64,1	–	70,0	–	–

Poznámka: Zváženo na volební výsledky v roce 1996 a 1998. Koeficienty stability rozložení $S_k = 2n_{kk} / n_{k+} + n_{+k}$, n_{kk} – počet stabilních jednotek (voličů, kteří v obou rocích volili stejnou stranu), n_{k+} , n_{+k} – počty nestabilních jednotek (počet voličů, kteří danou stranu volili pouze v prvním roce, a počet voličů, kteří danou stranu volili pouze ve druhém roce) [Řehák a Řeháková 1986]. $n_{96} = 12\ 222$, $n_{98} = 11\ 654$.

Pramen: Exit poll 1996 a 1998.

ODS a KDU-ČSL. Z tabulky je také patrné, že stabilita volebního chování navíc rostla.¹¹ Více jak polovina voličů tedy volila ve třech po sobě jdoucích volbách stejnou stranu. Je to důsledek stranické identifikace?

Většina voličů v České republice tedy volí „tak jako minule“ a nemění radikálně svá volební rozhodnutí od jedné voleb k druhým. Je to tím, že mají vybudovány pevné pozitivní vztahy k voleným stranám? A jak působí tyto vztahy na volbu?

Ve výzkumech ISSP 1996, 1999 a 2000 byla pozitivní stranická identifikace měřena pomocí následujících proměnných:

Volba v posledních volbách: *Pokud jste volil(a), pro kterou politickou stranu jste se rozhodl(a)?* Varianty odpovědí na kartě odpovídaly úplnému seznamu stran, které kandidovaly do Poslanecké sněmovny ve volbách v roce 1996 a 1998. V roce 2000 se volby do Poslanecké sněmovny nekonaly, ale ve výzkumu byly položeny retrospektivní otázky na volbu do Poslanecké sněmovny v roce 1996 i 1998.

Pozitivní stranická identifikace: *Jak silný byl Váš vztah k politické straně, kterou jste volil(a)?* Velmi silný = 1, silný = 2, mírný = 3, slabý = 4, velmi slabý = 5.

Zamýšlená volba: *Můžete nám říci, kterou politickou stranu byste volil(a), kdyby parlamentní volby byly příští týden?* Varianty odpovědí na kartě odpovídaly seznamu stran, u nichž byla velká pravděpodobnost, že by v potenciálních volbách kandidovaly.

Tabulka 4 ukazuje, jak silný vztah měli voliči obecně ke stranám, které volili do Poslanecké sněmovny v roce 1996, 1998, a ke straně, kterou by volili ve volbách, pokud by se konaly v době výzkumu v roce 2000. V roce 1996 zhruba 22% dotázaných neuvědlo, jaký vztah mají ke straně, kterou volili v jarních volbách do sně-

¹¹ Data o stabilitě a změně volebního chování mezi lety 1998 a 2002 nejsou prozatím k dispozici.

Tabulka 4. Vztah voličů ke stranám – celková populace (řádková %)

	Vztah k volené straně					
	Velmi silný	Silný	Mírný	Slabý	Velmi slabý	Bez odpovědi
1996	4,8	22,5	41,5	6,7	3,0	21,5
1998	2,8	16,2	37,7	6,8	3,0	33,4
2000	3,1	14,9	29,6	7,2	3,9	41,3

n96 = 863, n99 = 1221, n2000 = 1244

Pramen: ISSP 1996, 1999, 2000.

movny,¹² 28 % dotázaných uvedlo silný vztah a 42 % uvedlo vztah mírný. V roce 1998 vzrostl počet těch, kteří necharakterizovali svůj vztah k voleným stranám, na 33 %. Zhruba 20 % dotázaných popsalo svůj vztah jako silný a okolo 38 % dotázaných jej charakterizovala jako mírný.

Viditelné oslabení pozitivního vztahu ke stranám mezi lety 1996 až 2000 může mít celou řadu příčin.¹³ V České republice existují dvě možné příčiny oslabení pozitivní stranické identifikace: 1. chování stran samotných, 2. antistranické postoje a vyzdvihování významu stranicky nezávislých osobností v politice mezi mediálně vlivnými intelektuály a prezidentem Václavem Havlem [srov. Kunc 1999, Mareš 2000].¹⁴ Produktem tohoto antistranictví bylo např. očekávání, že se Senát stane „radou moudrých nezávislých osobností“, zformování poloodbornické /polostranické vlády Josefa Tošovského v roce 1998, či difamace stran před a zejména po skandálech s jejich financováním. Jak zmiňuje Cameron [1972/73], časy antistranictví a vyzdvihování nezávislých osobností vedou k poklesu hodnoty stranictví (nejen faktického, ale i psychologického).

Síla vztahu k voleným stranám se u voličů jednotlivých stran ve třech sledovaných rocích lišila (tabulky 9 až 11). Zjednodušeně řečeno lze říci, že v roce 1996

¹² Jen pro srovnání, ve Velké Británii v letech 1991, 1993 a 1994 okolo 20 % dotazovaných ve výzkumech British Household Panel Study neuvedlo žádný vztah ke straně a v roce 1992 to bylo téměř 30 % [Johnston a Pattie 1997].

¹³ Např. Jenssen [1999] zjistil, že v Norsku od poloviny osmdesátých let dramaticky poklesla stranická identifikace. Jako příčinu poklesu vnímá debatu o členství v Evropské unii – poklesy stranické identifikace spadají do období referend o vstupu Norska do EU. Mnoho voličů totiž v těchto klíčových okamžicích zjistilo, že jejich postoj ke vstupu Norska do EU je odlišný od postoje „jejich“ strany. Pokles stranické identifikace vnímá však i jako dlouhodobý proces spjatý se slábnutím tradičních linií štěpení a slábnutím stran jako masových organizací. Pro mnoho voličů jsou v současnosti jiné typy identifikace mnohem důležitější než identifikace stranická.

¹⁴ Postavení stran a jejich „boj o místo na slunci“ v politickém systému České republiky v devadesátých letech popisuje také např. Kunc [1999].

Tabulka 5. Vztah voličů k jednotlivým stranám zastoupeným v PS, 1996
(řádková % a adjustovaná rezidua)

	Vztah ke straně				
	Velmi silný	Silný	Mírný	Slabý	Velmi slabý
KSČM	7,7	47,7	41,5	3,1	0
	0,5	3,3***	-1,8	-1,5	-1,7
ČSSD	5,0	19,8	60,3	11,6	3,3
	-1,0	-4,0***	3,1**	2,4*	-0,7
SPR-RSČ	11,4	22,7	52,3	4,5	9,1
	1,5	-1,0	0,0	-0,9	1,7
KDU-ČSL	2,5	34,6	50,6	9,9	2,5
	-1,5	1,0	-0,3	0,6	-0,8
ODS	9,5	35,1	47,5	4,5	3,3
	2,6**	2,2*	-1,7	-2,4*	-0,7
ODA	1,9	13,0	64,8	11,1	9,3
	-1,4	-2,8**	2,0*	0,8	2,0*

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05.
n = 728

Pramen: ISSP 1996.

Tabulka 6. Vztah voličů k jednotlivým stranám zastoupeným v PS, 1998
(řádková % a adjustovaná rezidua)

	Vztah ke straně				
	Velmi silný	Silný	Mírný	Slabý	Velmi slabý
KSČM	11,9	31,7	47,5	5,9	3,0
	3,8***	1,8	-2,0*	-1,3	-0,7
ČSSD	2,0	21,3	61,3	11,5	4,0
	-2,9**	-1,9	2,1**	1,5	-0,4
KDU-ČSL	7,1	23,4	58,9	8,5	2,1
	1,6	-0,3	0,5	-0,5	-1,4
ODS	5,3	30,5	52,2	7,3	4,7
	0,9	3,1**	-2,1*	-1,8	0,4
US	1,1	17,0	61,4	13,6	6,8
	-1,6	-1,7	0,9	1,3	1,2

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05.
n = 1095

Pramen: ISSP 1999.

Tabulka 7. Vztah voličů k jednotlivým stranám zastoupeným v PS, 2000
(řádková % a adjustovaná rezidua)

	Vztah ke straně				
	Velmi silný	Silný	Mírný	Slabý	Velmi slabý
KSČM	13,6 3,3***	40,9 2,9**	37,9 -2,3*	4,5 -1,7	3,0 -1,3
ČSSD	2,3 -2,0*	16,2 -3,4***	58,4 2,1*	14,5 1,8	8,7 1,2
KDU-ČSL	6,8 0,7	37,8 2,5*	47,3 -0,8	4,1 -2,0*	4,1 -1,0
ODS	5,8 0,6	31,9 2,4*	47,8 -1,3	9,7 -0,7	4,8 -1,3
US	0,0 -1,4	11,1 -2,1*	52,8 0,2	25,0 2,8**	11,1 1,1

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05.

n = 628

Pramen: ISSP 2000.

byla nejsilnější pozitivní stranická identifikace nalezena u KSČM a ODS. Podívali se však na pozitivní stranickou identifikaci k relevantním stranám detailněji a použijeme k tomu analýzu kontingenčních tabulek, pak u ODS byly nalezeny vyšší než očekávané četnosti v kategoriích „velmi silný“ a „silný“ vztah, v případě KSČM byly nalezeny vyšší než očekávané četnosti zejména v kategorii „silný“ vztah, u ČSSD v kategoriích „mírný“ vztah a „slabý“ vztah, avšak významně nižší než očekávané četnosti v kategorii „silný“ vztah. U ODA analýza odhalila vyšší než očekávané četnosti zejména v kategoriích „mírný“ vztah a „velmi slabý“ vztah. V případě SPR-RSČ a KDU-ČSL adjustovaná rezidua neukázala v žádných kategoriích statisticky významně vyšší než očekávané četnosti.

V roce 1998 byla obecně nejsilnější pozitivní stranická identifikace zjištěna opět u KSČM a ODS. V případě KSČM byly nalezeny významně vyšší než očekávané četnosti v kategoriích „velmi silný“ a „silný“ vztah a dále vůči stavu v roce 1996 vzrostl počet voličů v kategorii „velmi silný“ vztah. U ČSSD byly nalezeny vyšší než očekávané četnosti v kategorii „mírný“ vztah, avšak významně nižší než očekávané četnosti v kategorii „velmi silný“ vztah. U ODS byly nalezeny vyšší než očekávané četnosti v kategorii „silný“ vztah. U KDU-ČSL a nové US adjustovaná rezidua neukázala v žádných kategoriích statisticky významně vyšší než očekávané četnosti. Optické porovnání tabulek 9 a 10 také ukazuje, že zatímco u ODS počet voličů s velmi silným vztahem mezi lety 1996 a 1998 klesal, naopak u KSČM a KDU-ČSL vzrůstal.

Tabulka 8. Negativní stranická identifikace v roce 1996
(řádková % a adjustovaná rezidua)

Volil by v době výzkumu	Nikdy by nevolil(a)				Jiná strana
	KSČM	ČSSD	SPR-RSČ	ODS	
KSČM	0,0 -6,2***	0,0 -1,6	16,7 -2,0*	75,8 9,8***	7,6 0,6
ČSSD	22,2 -5,8***	0,5 -2,1*	33,8 1,2	33,8 5,0***	9,7 2,2*
SPR-RSČ	27,8 -1,0	0,0 -1,2	5,6 ¹⁵ -4,1***	55,6 5,8***	11,1 1,0
KDU-ČSL	46,8 2,7**	5,1 0,2	36,7 0,2	6,3 -3,2**	5,1 -0,5
ODS	55,6 8,2***	7,0 4,2***	33,3 -0,2	0,0 -9,8***	4,1 -2,3*
ODA	40,4 0,2	1,8 0,1	50,9 2,6**	5,3 -2,6**	1,8 -0,8

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05.

n = 750

Pramen: ISSP 1999.

V roce 2000 byla nejsilnější pozitivní stranická identifikace nalezena u KSČM, ale také u ODS a KDU-ČSL. U KSČM byly nalezeny významně vyšší než očekávané četnosti opět v kategoriích „velmi silný“ a „silný“ vztah. U ČSSD analýza odhalila významně vyšší než očekávané četnosti v kategorii „mírný“ vztah a naopak významně nižší než očekávané četnosti v kategoriích „velmi silný“ a „silný“ vztah. U KDU-ČSL a ODS byly významně vyšší četnosti nalezeny v kategorii „silný“ vztah. US se vyznačovala voliči se slabou pozitivní stranickou identifikací – jak ukazují adjustovaná rezidua v tabulce 11, významně nižší než očekávané četnosti byly nalezeny v kategorii „silný“ vztah a významně vyšší četnosti naopak v kategorii „velmi slabý“ vztah.

Pro model stranické identifikace je jednou z typických otázek, zda má pozitivní stranická identifikace vztah k volbě stran. Data z výzkumu ISSP 2000 ukazují v případě tří stran – KSČM, KDU-ČSL a ODS – statisticky významný vztah mezi

¹⁵ Tato relativní četnost je v porovnání s voliči ostatních stran vysoká. Může jít o chybu výzkumu, ale stejně tak o přesný odraz toho, co se s voliči SPR-RSČ v letech 1996–1998 dělo. SPR-RSČ byla stranou, do níž její voliči vkládali naděje, že vnesle do politiky i ekonomiky pořádek. Brzy se však ukázalo, že strana má hluboké vlastní nepořádky a voliči se od ní odvrátili [Kreidl a Vlachová 1999].

Tabulka 9. Negativní stranická identifikace v roce 1998
(řádková % a adjustovaná rezidua)

Volil(a) by v době výzkumu	Nikdy by nevolil(a)					
	KSČM	ČSSD	SPR-RSČ	ODS	US	Jiná strana
KSČM	0,0 -8,6***	0,0 -1,0	7,4 -3,4***	58,9 10,2***	18,9 4,4***	13,7 2,4*
ČSSD	20,3 -10,3***	0,3 -3,5***	28,3 4,1***	30,5 6,7***	13,1 4,9***	7,5 0,1
KDU-ČSL	60,2 4,5***	3,1 0,4	18,0 -1,0	11,7 -2,3*	1,6 -2,7**	5,5 -0,9
ODS	68,5 11,8***	5,2 3,6***	18,2 -1,7	0,3 -10,5***	2,4 -4,3***	5,5 -1,6
US	60,9 3,8***	2,3 -0,2	29,9 1,4	3,4 -3,9***	0,0 -2,6**	3,4 -1,5

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05. n = 1091

Pramen: ISSP 1999.

Tabulka 10. Negativní stranická identifikace v roce 2000
(řádková % a adjustovaná rezidua)

Volil(a) by v době výzkumu	Nikdy by nevolil(a)					
	KSČM	ČSSD	SPR-RSČ	ODS	US	Jiná strana
KSČM	0,0 -7,5***	3,3 0,4	18,3 0,5	51,7 7,8***	6,7 0,7	20,0 1,3
ČSSD	27,6 -5,1***	0,0 -2,3*	18,6 1,0	24,1 2,9**	7,6 1,8	22,1 3,1**
KDU-ČSL	71,6 4,6***	0,0 -1,4	10,4 -1,3	10,4 -1,4	3,0 -0,7	4,5 -2,5*
ODS	65,7 6,5***	5,5 3,1**	16,0 0,0	2,2 -6,3***	3,9 -0,7	6,6 -3,7***
US	66,7 2,4*	3,3 0,3	20,0 0,6	0,0 -2,5*	0,0 -1,3	10,0 -1,0

Poznámka: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05. n = 541

Pramen: ISSP 2000.

opakovanou volbou těchto stran a silou pozitivní stranické identifikace k této straně. Z voličů, kteří volili KSČM ve volbách v roce 1996 i 1998, jich mělo k této straně v roce 1996 silný vztah 65 % a slabý vztah jen 4 %.¹⁶ Naopak z voličů, kteří volili KSČM pouze v roce 1996, mělo k této straně silný vztah 33 % a slabý vztah 23 %. Mezi voliči KDU-ČSL, kteří ji volili v roce 1996 i 1998, mělo k této straně silný vztah 54 % a slabý vztah 6 %. Naopak mezi těmi, kteří ji volili jen v roce 1996, mělo ke KDU-ČSL silný vztah 24 % a slabý vztah 9 %. Mezi voliči ODS, kteří ji volili v pouze v roce 1996, mělo k této straně silný vztah 27 % a slabý vztah 16 %. Z těch, kteří ji volili v obou volbách, mělo k ODS silný vztah 48 % a slabý vztah 15 %. Pouze u ČSSD byl pozitivní vztah mezi silou pozitivní stranické identifikace a opakovanou volbou nevýznamný.

Význam síly pozitivní vazby k volené straně prokázala i politická krize, resp. krize důvěry ve strany způsobená odhalením skandálů s jejich financováním na konci roku 1997 a v první polovině roku 1998. Strany, k nimž měli voliči poměrně vlažné vztahy, jako SPR-RSČ a ODA, dlouhodobě neudržely voličskou podporu a zmizely z vrcholné politiky. Naopak strany jako KDU-ČSL nebo ODS, které měly poměrně velká jádra silně pozitivně identifikovaných voličů, krizi překonaly. ODS dokonce přežila pád preferencí o dvě třetiny (na 10 %) a snahy menších stran pohybujících se ve středové a pravé části politického spektra – ODA, KDU-ČSL a nové US – o získání jejich voličů.

Dynamika negativní stranické identifikace v ČR

Výběr strany, které dá volič svůj hlas ve volbách, může ovlivnit i negativní stranická identifikace. Jak jsem již zmínila výše, Rose a Mishler [1998] se domnívají, že v postkomunistických demokraciích je třeba negativní stranickou identifikaci věnovat zvláštní pozornost, protože pozitivní identifikace se stranami je zde slabá. Negativní vztahy se v mnohostranických systémech, které v postkomunistických zemích naprosto převládají, uplatňují jak při volbě, tak při taktické volbě.

Negativní stranická identifikace byla ve výzkumech ISSP 1996, 1999 a 2000 měřena pomocí následujících proměnných:

Zamýšlená volba: *Můžete nám říci, kterou politickou stranu byste volil(a), kdyby parlamentní volby byly příští týden?*

Negativní stranická identifikace: *Kterou politickou stranu byste nikdy nevolil?*

V roce 1996 dokázalo 83% dotázaných uvést stranu, kterou by nikdy nevolili. Žebříček stran, které by voliči nikdy nevolili, vedla KSČM s 30 % odpůrců následována SPR-RSČ s 27 %, ODS s 18 %, ČSSD s 3 % a KDU-ČSL se 2 % odpůrců. V roce 1998 uvedlo 82 % dotázaných nějakou stranu, kterou by nikdy nevolili. Žebříček

¹⁶ Pro tuto analýzu byly sloučeny kategorie „silný“ a „velmi silný“ vztah do jediné kategorie a „slabý“ a „velmi slabý“ do jediné kategorie.

těchto stran vedla KSČM s 33 % následována SPR-RSČ s 18 %, ODS s 17 %, US s 6 %, ČSSD a KDU-ČSL se 2 % odpůrců. V roce 2000 uvedlo stranu, kterou by nikdy nevolili, jen 65 % dotázaných. Stranou s nejvyšší negativní stranickou identifikací byla opět KSČM se 41 % těch, kteří by ji nikdy nevolili, následovaná SPR-RSČ s 17 %, ODS se 16 %, US se 5 %, KDU-ČSL se 4 % a ČSSD se 3 % odpůrců.

Z těchto dat je patrné, že negativní stranická identifikace od roku 1996 postupně slábla, podobně jako stranická identifikace pozitivní. Dále je patrné, že některé strany – KSČM, SPR-RSČ a ODS – byly ve všech třech sledovaných rocích objektem negativní stranické identifikace. Je však také zjevné, že v případě některých stran negativní stranická identifikace vzrůstala, zatímco u jiných klesala. Vzrůstala zejména u KSČM a klesala u SPR-RSČ. Proč jsou některé strany objektem negativní stranické identifikace a jiné nikoliv?

KSČM je strana, která má kořeny až v předválečné minulosti. Její dlouhodobá existence je znakem toho, že mezi ní a jejími voliči vznikly pozitivní psychologické vazby – pozitivní stranická identifikace. Z důvodu své dlouhodobé hegemonické minulosti a antisystémové orientace je však KSČM také objektem silné negativní stranické identifikace, kterou vyjadřují zejména voliči stran pravice a středu – v roce 1996 byly nalezeny statisticky významně vyšší než očekávané četnosti u voličů KDU-ČSL a ODS, v letech 1998 a 2000 u voličů KDU-ČSL, ODS a US (tabulky 8 až 10). Pro voliče pravicových stran jako ODS či US tato strana a) symbolizuje skutečnost, že během jejího hegemonického vládnutí v Československu nesměla existovat žádná pravicová strana a b) je pro ně ideologicky vzdálená – představuje pro ně nejen jiný ekonomický systém, ale i jiný systém vládnutí (jiný než demokracii). V případě KDU-ČSL, přestože její předchůdkyně ČSL působila v rámci Národní fronty v níž měla komunistická strana vedoucí úlohu, lze příčiny negativní stranické identifikace ke KSČM spatřovat ve skutečnosti, že její předchůdkyně KSČ během svého hegemonického vládnutí navíc potlačovala katolictví a soukromé zemědělství. Vezmeme-li tyto příčiny negativní identifikace s KSČM v úvahu, lze říci, že mají jisté kořeny ve skupinových zájmech a zkušenostech – pravicoví voliči jsou s touto stranou negativně identifikováni, neboť ji vnímají jako „nepřátelskou“ pro střední a vyšší třídy, ale i pro pravicové strany, středoví voliči KDU-ČSL ji vnímají jako „nepřátelskou“ vůči katolíkům i vůči soukromým zemědělcům. Máme zde co do činění s negativní stranickou identifikací založenou skupinově, ale i stranicky.

Další stranou, která je objektem jak silné pozitivní, tak silné negativní identifikace, je ODS. Na rozdíl od KSČM je stranou zcela novou – vznikla v roce 1991 odštěpením od Občanského fóra – a její voliči si k ní vybudovali pozitivní vztah docela rychle. Je však nepochybně stranou, která nemusí být všeobecně pozitivně vnímána. Svým vznikem a úspěšným zakořeněním v českém stranickém systému napomohla zavedení štěpící linie „levice-pravice“ do českého politického prostoru a na této linii ji negativně vnímá levá část politického spektra, které připadá ideologicky vzdálená – v roce 1996 byly nalezeny statisticky významně vyšší než očekávané četnosti u voličů KSČM, ČSSD a SPR-RSČ, v letech 1998 a 2000 u voličů KSČM a ČSSD, a b) z let 1992–1996 si nese nálepku reformní strany, kterou negativně vnímají ti, co se po té-

to reformě cítí být na straně „poražených“. Kunc [1998] vysvětluje stabilnější kořeny této strany ve stranickém systému jejím spojením s privatizací, restitucemi a tím, že fungovala jako „výťah k moci“. Domnívám se, že politika privatizace a restitucí byla krátkodobá a ve svém výsledku vedoucí spíše k negativní identifikaci s touto stranou u voličů, kteří z této politiky neprofitovali, což ostatně byla většina. Stejně tak vysvětlení stabilních kořenů této strany tím, že byla výtahem k moci, nepovažuji za dostatečné – výtahem k moci byly do současnosti již všechny prosystémové strany, avšak ne všechny měly snahu vybudovat si členskou základnu, zapustit pevněji kořeny do společnosti a upevnit si tímto způsobem svou pozici ve stranickém systému. Vysvětlení je třeba hledat spíše v orientaci této strany nejen na vrcholnou, ale i lokální politiku, a péči o členskou základnu.

Obě tyto strany – KSČM i ODS – svým typem zapadají do typologie stran, které Rose a Mishler [1998] klasifikují jako strany, k nimž mají nejčastěji voliči v postkomunistických zemích negativní vztah, tj. strana komunistická a strana reformní. Podle jejich typologie by však na tom měla být podobně i KDU-ČSL jako strana křesťanská/katolická. Ta je však v České republice hlavně objektem pozitivní identifikace ze strany jejích voličů, negativní identifikace k této straně není mezi voliči častá. Je skuteností, že KDU-ČSL má rozsáhlejší členskou základnu, zakotvila na štepící linii „levice – pravice“ ve středu a nikterak vehementně nebuduje nové štěpení, které by výrazně rozdělovalo katolickou minoritu a sekulární majoritu – štěpení „církve – stát“ či „náboženská morálka – sekulární tolerance“. Proto není ani častým objektem negativní identifikace ze strany sekulární většiny. KDU-ČSL však jistě pomáhá i její image „klidné síly“ a strany s nejvyšším koaličním potenciálem [srov. Fiala, Mareš a Pšeja 1998].

US a ČSSD patří také mezi strany, s nimiž se mnoho voličů pozitivně neidentifikuje a nejsou ani častým objektem negativní stranické identifikace. V případě US je vysvětlení slabé pozitivní stranické identifikace poměrně jednoznačné – od počátku měla rysy strany kádrů, spoléhala na „mediální“ existenci spíše než na existenci reálnou spojenou s budováním členské základny. Orientovala se také na mizející štěpení stát – občanská společnost a tím jakoby popírala svou existenci ve formě strany. V případě ČSSD je vysvětlení slabé stranické identifikace již obtížnější. ČSSD je stranou s historickými kořeny, vybuďovala si členskou základnu srovnatelnou s ODS a stabilizovala své voliče, avšak neupevnila s nimi pozitivní vztahy. Problém může spočívat v rozmanitosti jejího elektorátu – v roce 1996 získala fragmentované voliče malých levicových stran a v roce 1998 významnou část voličů SPR-RSČ. Tito voliči však spíše reagovali na populistickou politiku M. Zemana než na politiku celé ČSSD. Fakt, že se obě tyto strany staly objektem slabé identifikace negativní, je však nashodě – k US se již krátce po jejím vzniku vymezil M. Zeman, který ji označil za stranu ne příliš čestných odpadlíků od ODS. Negativní stranická identifikace levicových voličů – ČSSD a KSČM – k US je ostatně patrná z tabulek 9 a 10. Naopak negativní identifikace k ČSSD se objevila poté, co se tato strana poprvé dostala k vládě. Nízká negativní identifikace u obou těchto stran je však nepochybně bonusem za jejich posun do středu politického prostoru a tím pádem i do málo extrémní pozice.

Tabulka 11. Vztah mezi negativní stranickou identifikací a volbou v roce 1996

Nevolil by	Volil(a) by v době výzkumu				
	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	ODS	ODA
KSČM		48 -4,95***	37 2,58*	135 2,77**	23 0,57
SPR-RSČ	11 -5,50***	73 2,63**	29 2,03*	81 -2,77**	29 3,76***
ODS	50 5,50***	73 2,70**	5 -4,87***		3 -4,46***

Poznámka: Absolutní četnosti a adjustovaná rezidua při modelu nezávislosti. Prázdná pole jsou blokována. Metoda Loglinear (SPSS). Statistická významnost: *** – statisticky významné na hladině 0,001, ** – statisticky významné na hladině 0,01, * – statisticky významné na hladině 0,05.

Pramen: ISSP 1996.

Objektem převážně negativní stranické identifikace byla SPR-RSČ. Důvody lze sledovat v jejím antisystémovém zaměření – sama se definovala jako „krajně pravicová“ strana, fakticky však spíše – měreno podle sociálně-ekonomických hodnot – byla stranou levicově či středově orientovanou. Negativní sentimenty vzbuzovala i kombinací svého bytí „vně“ a zároveň „uvnitř systému“.

Analýza tabulek tedy ukázala, že ve voličském politickém prostoru existují ve všech třech zkoumaných letech strany, které jsou častým objektem negativní identifikace, zatímco k jiným mají voliči negativní vztah jen zřídka. Existuje však statisticky významný vztah mezi negativní stranickou identifikací a preferencí stran pro volby do Poslanecké sněmovny?

Pro otestování vztahu mezi negativní stranickou identifikací a zamýšlenou volbou určitých stran byla použita analýza tabulek metodou Loglinear při modelu nezávislosti v programu SPSS 9.0, která umožnila zablokovat diagonální pole.¹⁷ Do analýz vstoupila proměnná „zamýšlená volba“ a „negativní stranická identifikace“. Z analýzy byla v proměnné „negativní stranická identifikace“ vyloučena heterogenní kategorie „jiná strana“ a dále byly vyloučeny kategorie málo četné. V proměnné „zamýšlená volba“ byly z analýzy vyloučeny málo četné kategorie.

Výsledky pro rok 1996 jsou uvedeny v tabulce 11. Záporná statisticky významná adjustovaná rezidua naznačují, kde se negativní stranická identifikace k určité straně vyskytuje spolu s volbou jiné strany zřídka (tj. kde jsou četnosti nižší než očekávané). Kladná statisticky významná adjustovaná rezidua ukazují, kdy se negativní stranická identifikace významně častěji pojí s volbou strany jiné (tj. kde jsou čet-

¹⁷ Tj. blokovali jsme ta pole, v nichž se pojí negativní identifikace ke KSČM se záměrem volit KSČM, negativní identifikace s ODS se záměrem volit ODS atd.

nosti vyšší než očekávané). Výsledky této analýzy jsou následující. Lidé, kteří byli negativně identifikováni s KSČM, by významně častěji dali hlas KDU-ČSL a ODS, významně méně často pak ČSSD. Lidé, kteří byli negativně identifikováni se SPR-RSČ, významně častěji přemýšleli o volbě ČSSD, KDU-ČSL a ODA, významně méně často pak o volbě KSČM a ODS. Lidé, kteří měli negativní vztah k ODS, by významně častěji hlasovali pro KSČM a ČSSD, významně méně často pak pro KDU-ČSL a ODA.

V roce 1999 (tabulka 12) opět lidé, kteří byli negativně identifikováni s KSČM, by významně častěji dali hlas KDU-ČSL a ODS, významně méně často pak ČSSD. Lidé, kteří byli negativně identifikováni se SPR-RSČ, významně častěji přemýšleli o volbě ČSSD a US, významně méně často pak o volbě KSČM a ODS. Ti dotázaní, kteří měli negativní vztah k ODS, by významně častěji hlasovali pro KSČM a ČSSD, významně méně často pak pro KDU-ČSL a US. A konečně, ti dotázaní, kteří měli negativní vztah k US, významně častěji zamýšleli v případných volbách hlasovat pro KSČM a ČSSD, významně méně často naopak pro KDU-ČSL a ODS.

Výsledky za rok 2000 jsou uvedeny v tabulce 13. Ti dotázaní, kteří byli negativně identifikováni s KSČM, by významně častěji dali hlas KDU-ČSL (ale nikoliv také ODS, jak tomu bylo v letech 1996 a 1998), významně méně často pak ČSSD. Dotazovaní, kteří byli negativně identifikováni s ČSSD, významně častěji zamýšleli hlasovat pro US. Lidé, kteří byli negativně identifikováni se SPR-RSČ, nepreferovali významně častěji žádnou z významných stran, avšak významně méně často pak uvažovali o volbě KSČM. Ti dotázaní, kteří měli negativní vztah k ODS, by významně častěji hlasovali pro KSČM a ČSSD, významně méně často pak pro KDU-ČSL a US. A konečně, ti dotázaní, kteří měli negativní vztah k US, významně častěji zamýšleli v případných volbách hlasovat pro ČSSD (ale nikoliv již pro KSČM), významně méně často naopak pro KDU-ČSL a ODS.

Jak ukazují tyto výsledky analýzy tabulek metodou Loglinear při modelu nezávislosti, negativní stranická identifikace má statisticky významný vztah k zamýšlené volbě určitých stran a tento vztah je ovlivněn systémem významných stran v České republice [srov. Bowler, Lanoue a Savoie 1994]. Objektem negativní identifikace jsou pro voliče ty strany, které mu jsou ideologicky vzdálené, tj. negativní sentimenty nejsou zaměřeny na strany, které jsou k voličově straně ideologicky blízké.

Negativní stranická identifikace a její vztah k zamýšlené volbě stran procházely proměnami. Od roku 1996 vzrůstal počet stran, u nich negativní stranická identifikace ovlivňovala volbu stran jiných. Jestliže v roce 1996 a 1999 negativní stranická identifikace ke KSČM, SPR-RSČ, ODS a později i US významně souvisela s volebním rozhodnutím pro většinu relevantních stran, v roce 2000 mnohé z těchto vztahů oslabily. Tabulky 11–13 naznačují, jak se systém politických podnětů a alternativ, v němž se negativní stranická identifikace utváří, stával komplexnějším. Jestliže v roce 1996 jen negativní identifikace ke třem stranám formovala volbu, pak v roce 2000 těchto stran bylo již pět. Tabulka 13 však signalizuje určitý „rozpad“ vztahu mezi negativní stranickou identifikací a volbou v případě některých stran. Zajímavým zjištěním je, že volební preference pro jednu stranu – ODS – v roce 2000 nesouvisí s negativní

Tabulka 12. Vztah mezi negativní stranickou identifikací a volbou v roce 1999

Nevolil by	Volil(a) by v době výzkumu				
	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	ODS	US
KSČM		62 -12,53***	79 4,83***	229 6,96***	58 4,05***
SPR-RSČ	9 -5,87***	94 6,11***	21 -0,22	56 -3,12**	25 2,53*
ODS	73 4,15***	118 4,09***	19 -3,58***		0 -6,62***
US	21 2,08*	51 6,60***	2 -2,65**	6 -6,21***	

Poznámka: Absolutní četnosti a adjustovaná rezidua při modelu nezávislosti. Prázdná pole jsou blokována. Metoda Loglinear (SPSS). Statistická významnost: *** - statisticky významné na hladině 0,001, ** - statisticky významné na hladině 0,01, * - statisticky významné na hladině 0,05.

Pramen: ISSP 1999.

Tabulka 13. Vztah mezi negativní stranickou identifikací a volbou v roce 2000

Nevolil by	Volil(a) by v době výzkumu				
	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	ODS	US
KSČM		22 -4,61***	44 2,98**	93 0,93	24 0,88
ČSSD	7 0,88		1 -0,82	4 -1,50	4 2,10*
SPR-RSČ	11 -2,46**	14 1,10	8 -0,40	25 0,03	11 2,10
ODS	41 2,95**	26 2,55**	9 -2,30*		0 -4,06***
US	3 -1,69	9 3,26**	2 -0,84	8 -0,39	

Poznámka: Absolutní četnosti a adjustovaná rezidua při modelu nezávislosti. Prázdná pole jsou blokována. Metoda Loglinear (SPSS). Statistická významnost: *** - statisticky významné na hladině 0,001, ** - statisticky významné na hladině 0,01, * - statisticky významné na hladině 0,05.

Pramen: ISSP 2000.

identifikací pro žádné konkrétní strany. Voliči ODS tedy z této analýzy vycházejí jako jediná voličská skupina, jejíž volební chování formuje pouze pozitivní identifikace k „jejich“ straně, ale již nikoliv negativní identifikace ke stranám jiným.

Závěr

Aplikace modelu stranické identifikace se ukázala být pro realitu České republiky jako užitečná. Analýzy odhalily, že ve voličském politickém prostoru České republiky lze hovořit o fenoménu stranické identifikace, a běžnými součástmi psychologického „stranictví“ jsou jak stranická identifikace pozitivní, tak stranická identifikace negativní. Dynamická analýza psychologického stranictví ukázala, že obě tyto složky stranické identifikace během druhé poloviny devadesátých let slábly. Pokles pozitivní stranické identifikace není obecně vnímán jako dobré znamení, co se týče stability stranického systému a – jde-li o zemi s novou či obnovenou demokracií – i co se demokracie týče. Pouze tři strany z těch, které dosud působily v české vrcholové politice – KSČM, KDU-ČSL a ODS – mají silněji pozitivně identifikované voliče a silnější identifikace je u nich ve významném vztahu s jejich opakovanou volbou. Příčiny poklesu pozitivní identifikace se stranami lze spatřovat jak ve výkonu stran samotných, tak v antistranickém klimatu, které zde bylo patrné v druhé polovině 90. let. V úvahu je však třeba brát i dlouhodobou politickou socializaci k ne-stranictví před rokem 1989 a nepochybně i obecně slabou a slábnoucí pozitivní stranickou identifikaci i v zavedených demokraciích, viz např. Johnston a Pattie [1996] či Jenssen [1999].

Naopak pokles negativní identifikace je spíše znamením dobrým – značí pokles „nepřátelského stranictví“, které by mohlo snižovat ochotu akceptovat opozici a destabilizovat stranický systém, případně i systém vládnutí. Analýzy ukázaly, že tři strany – KSČM, SPR-RSČ a ODS – jsou nejčastějšími objekty negativní stranické identifikace. Zatímco s KSČM a SPR-RSČ se voliči identifikují negativně pro jejich antisystémový charakter, a v případě KSČM také hegemonickou minulost, s ODS se negativně identifikují pro její reformní minulost. Podle Rose a Mishlera [1998] jsou v postkomunistických zemích objektem negativní identifikace také křesťanské a katolicky orientované strany. V případě české KDU-ČSL se však podobná skutečnost příliš neprokázala.

Zajímavé výsledky přinesly i analýzy vztahu mezi negativní stranickou identifikací a volbou strany. Na negativní stranické identifikaci a jejím vztahu k volbě je patrné, že nevzniká ve vzduchoprázdnu. Při jejím zkoumání je třeba brát v úvahu politický prostor, ve kterém vzniká a působí, a rozmístění stran v něm. Voliči toto uspořádání vnímají a negativní identifikaci si vytvářejí ke stranám, které jsou jim ideologicky vzdálené. Proto u nich také nenalézáme silnou negativní stranickou identifikaci ke stranám (resp. v případě českého politického prostoru k jedné konkrétní straně – KDU-ČSL), které se nacházejí ve středu tohoto prostoru, ale naopak ke stranám, které zaujímají místo blíže k okraji tohoto prostoru (KSČM a ODS).

KLÁRA VLACHOVÁ vystudovala Fakultu sociálních věd UK (Mgr. a PhD.) a Právnickou fakultu UK (Mgr.), pracuje jako vedoucí oddělení Hodnotové orientace ve společnosti v Sociologickém ústavu AV ČR. Zabývá se politickou sociologií, zejména volebním chováním a vývojem politických hodnot, představ a postojů. V letech 1999 – 2003 připravovala výzkumy ISSP v České republice a od roku 2001 je národní koordinátorkou výzkumu ESS. Společně s Petrem Matějů je spolueditorkou knihy Nerovnost, spravedlnost, politika [2000].

Literatura

- Almond, G. A. a S. Verba 1963. *The Civic Culture*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Borre, O. a D. Katz 1973. „Party Identification and Its Motivational Base in a Multi-party System: A Study of the Danish General Elections of 1971“. *Scandinavian Political Studies* 8: 69–111.
- Bowler, S. a D. J. Lanoue 1991. „Strategic and Protest Voting for Third Parties: The Case of the Canadian NDP“. *Western Political Quarterly* 45: 485–499.
- Bowler, S., Lanoue, D. J. and P. Savoie 1994. „Electoral Systems, Party Competition, and Strength of Partisan Attachment: Evidence from Three Countries“. *The Journal of Politics*, 56, 4: 991–1007.
- Cameron, D. 1972/73. „Stability and Change in Patterns of French Partisanship“. *Public Opinion Quarterly* 36: 19–30.
- Campbell, A., P. Converse, E. E. Miller a D. Stokes 1960. *The American Voter*. New York: Wiley.
- Campbell, A. a H. Valen 1961. „Party Identification in Norway and the United States“. *Public Opinion Quarterly* 25: 245–268.
- Converse, P. E. a G. Dupeux 1962. „Politicization of the Electorate in France and the United States“. *Public Opinion Quarterly* 26: 269–291.
- Crewe, I. 1976. „Party Identification Theory and Political Change in Britain“. In Budge, I., I. Crewe, D. Farlie (eds.), *Party Identification and Beyond*. London: Wiley.
- Duverger, M., 1954. *Political Parties*. New York: Wiley.
- Fiala, P., P. Mareš a P. Pšejja, 1998. „Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1998“. Pp. 269–290 in Večerník, J. a P. Matějů (eds.), *Zpráva o vývoji české společnosti*. Praha: Academia.
- Fiorina, M. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Goot, M. 1972. „Party Identification and Party Stability“. *British Journal of Political Science* 2: 121–125.
- Harrop, M. a W. L. Miller 1987. *Elections and Voters*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press.
- Heath, A. a S. MacDonald 1988. „The Demise of Party Identification Theory?“ *Electoral Studies* 7: 95–107.
- Holmes, L. 1997. *Post-Communism: An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Jenssen, A. T. 1999. „All That Is Solid Melts into Air: Party Identification in Norway“. *Scandinavian Political Studies*, 22, 1: 1–27.
- Johnston, R. J., C. J. Pattie 1996. „The Strength of Party Identification among the British Electorate: An Exploration“. *Electoral Studies*, 15, 3: 295–309.
- Kunc, J. 1999. „Parties as the Lonely Protagonists of the Czech Political Transition“. Pp. 154–164 in Dvořáková, V. (ed.), *Success or Failure? Ten Years After*. Praha: Česká společnost pro politické vědy, Slovenské sdružení pre politické vedy.

- Kreidl, M. a K. Vlachová 1999. „Sociální zázemí extrémní pravice“. *Sociologický časopis* 35: 335–354.
- Lanoue, D. J. a S. Bowler 1992. „The Sources of Tactical Voting in British Parliamentary Elections“. *Political Behavior* 14: 141–57.
- Lipset, S. M. a S. Rokkan (eds.) 1967. *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Maggioto, M. a J. E. Piereson 1977. „Partisan Identification and Electoral Choice: The Hostility Hypothesis“. *American Journal of Political Science* 21: 745–767.
- Mareš, M. 2000. „Virtuální kriminalizace politiky a její důsledky“. *Proglas* č. 5–6: 4–5.
- Moscovici, S. 1984. „The Phenomenon of Social Representations“. In Farr, R., S. Moscovici (eds.), *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, R. a W. Mishler 1998. „Negative and Positive Party Identification in Post-Communist Countries“. *Electoral Studies*, 17, 2: 217–234.
- Řehák, J. a B. Řeháková 1986. *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha: Academia.
- Richardson, B. M. 1991. „European Party Loyalties Revisited“. *American Political Science Review* 85, 3: 751–775.
- Vlachová, K. 2001. „Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice“. *Sociální studia* 6: 23–45.